

שלום יוסף שפירא
(1904-1990)

מרדכי זעירא
1905-1968

חזור לתוכן עניינים

סופר, משורר ומתרגם. עבד מספר שנים כמורה. הרבה לתרגם מספרות העולם. בין היתר זכה בפרס טשרניחובסקי על תרגום כל הסונטות של שייקספיר מאנגלית לעברית. כמו כן כתב שירה לאומית שתורגמה לשפות הבאות: יידיש, אנגלית, גרמנית, ספרדית וצרפתית. זכה בשלושה פרסים על שירתו: פרס ברנר (1949), פרס רופין (1956) ופרס ישראל (1973).

מאבות הזמר העברי. נולד בקייב שברוסיה. עוד לפני שידע רוסית למד מפי אביו את ה-א-ב העברי, ושמע מפיו סיפורים על המולדת העתיקה. הוא למד עברית אך בבואו לארץ לא היה מסוגל לומר משפט אחד שלם. לאחר שסיים את לימודיו התיכוניים התלבט בבחירת מקצוע ובגלל בעיות פרנסה התמחה בתפירת נעליים והצטרף ל"קומונת יצרני הנעליים" שבה עבד למחייתו. בד בבד התמסר לפעילות ציונית בתנועת "השומר הצעיר" - שהייתה אסורה ברוסיה. כעבור זמן נאסר עם חבריו והעמידו בפניו שתי ברירות: לשתף פעולה ולהיות מודיע ותמורת זאת יזכה במלגת לימוד בקונסרבטוריון של קייב או לעזוב את רוסיה. הוא בחר באפשרות השנייה ובסוף שנת 1924 עלה לארץ בהיותו בן תשע עשרה והגיע לנמל יפו.

בהגיעו ארצה הצטרף זעירא לקיבוץ ס.ס.ס.ר. (אחר כך אפיקים) שהתמקם אז בבית גן שליד יבנאל. הוא וחבריו העלו הצגת אופרה בשם "כרמלה" - מהווי השומרים בארץ. על המוזיקה סיפר זעירא: לקחו מנגינות מוכנות, מעט מנגינות חיברו.

השכלתו המוזיקלית הסתכמה בכמה שיעורי פסנתר בהם זכה כפרס על כך שצפה בשקט בשעורי הפסנתר של אחותו. מגיל עשר ועד לבר המצווה התלווה אל אביו בשבתות ובחגים לבית הכנסת והאזין לניגוני קריאת התורה ולסלסולי החזנים. בביתו שמע שירה חסידית ושירים ציוניים. בזה זה הסתכם.

וחזרה לאופרה - את ההצגה ליוותה תזמורת שכללה קונצרטנינה ולהקת נגני מסרקים בניצוחו של זעירא. כינויו של זעירא בקיבוץ היה "מיטיה - מסרק" גם משום ששם משפחתו המקורי - גרבן, שפירושו מסרק ברוסית. הוא החזיק תמיד בכיסו מסרקים בגדלים שונים, היה עוטף אותם בניר סיגריות דק ומפיק מהם צלילי כינור, צילו ואף חצוצרה (1925).

לאחר חודשיים עברה הקבוצה לעפולה ולכבוד חנוכת צריף הקיבוץ העלו הצגה נוספת "חולצה כחולה"; סאטירה על מוסדות הפועלים בארץ בהשראת תיאטרון הפועלים שצמח ברוסיה הסובייטית של ימי המהפכה כאשר שחקנים שלבשו חולצות כחולות, הסתובבו בבתי חרושת והפיצו את התודעה הפרולטרית באמצעות שירי זמר ומשחק. הלהיט היה "חולצה כחולה" שבמקור היו לו תשעה בתים:

"אצלנו ישנה מטרה בזמן החופש מכל עבודה

לבוא עם עיתון לעזרה העולה על גזו ובטח על גלידה.

חולצה כחולה במפעלה תמשוך ליבם של כל הפועלים

חולצה כחולה והיא עולה על כל העיתונים."

74

לוי אשכול
ראש הממשלה
בין השנים 1963-1969

”זן לי קצת קרדיט, או איך אומרים אצלו,
זן לי קצת אפראי...”

מן השיר שרדה השורה האחרונה ואת המילה עיתונים שינו ל"עדיים". בתחילה התבייש זעירא להודות כי הוא כתב את המנגינה והודה בכך רק לאחר שנים: "התביישתי להגיד שאני חיברתי, כי אדם שבא לבנות ולעבוד - מה זה פתאום הוא מחבר מנגינות". חבריו השלימו את הספור: "זעירא עבד עד אז בסנדלריית הקיבוץ ותפר נעליים לחברים שהלכו עד אז יחפים וקשרו יריעות של שק סביב כפות הרגליים. פעם נכנס חבר לסנדלרייה וראה שזעירא, במקום לעבוד, משרבט תווים על פתקים. הוא נתבע לדין על התרשלות בעבודה ונענש בהשעיה מחברותו בקיבוץ לשלושה חודשים. פיסות ניר אלו היו טיוטת השיר "חולצה כחולה".

באותה העת נוסד תיאטרון ה"אוהל". המייסד משה לוי הסתובב במחנות העבודה ובין סוללי הכבישים וחיפש כישרונות. הוא נפגש עם זעירא והציע לו להצטרף, זעירא הסכים. בסופו של דבר לא זכה לשחק ב"אוהל" אך תפר נעליים לשחקנים. היתרון היחיד הייתה היכרותו עם יואל אנגל, המלחין שהקים את מקהלת האוהל וכתב את המוזיקה להצגות הראשונות. רק חודשים אחדים ארכה היכרותו עם המלחין הנערץ. אנגל מת לפתע, בתחילת 1927 כשנה לאחר מותו של חנינא קרצ'בסקי, שהיה אף הוא ממעצבי הזמר והחינוך המוזיקלי בארץ. עם מותם נסתלקה המשמרת הוטיקה של מלחיני הארץ.

בינתיים התרוקנה הארץ ממלחיניה. אברהם צבי אידלסון עזב בראשית שנות העשרים, יוסף מילט חזר לוינה, פואה גרינשפון יצא ללמוד באיטליה וידידה בורוכוב-אדמון, שנהג אז לסלסל מנגינות "ילל" בנוסח בדואי, שהה באמריקה. ביישוב היהודי שמנה אז מאה וחמישים אלף אנשים, היה עדיין ריכוז גבוה של מוזיקאים אך לא של מלחיני שירי זמר.

על רקע החלל שנוצר החל זעירא לסלול דרכו כמלחין. הוא התוודע אל פרופ' דוד שור שאימץ את זעירא ונתן לו שיעורים פרטיים בביתו חיים אין כסף. במקהלת "בית לויים", בהדרכת מנשה רבינא, שר זעירא כטנור ושם הכיר גם את אשתו, שרה גוטמן, תלמידת הסמינר לגננות ע"ש לוינסקי.

באותם הימים פגש בתל אביב את "ציניה" - פועל בנין ומוביל זיפויף שהיה חורו שירים ופזמונים - לימים הסופר יצחק שנברג-שנהר. לכבוד שבועות תרפ"ח - 1928 - ראה אור פרי עבודתם הראשון - שירי עלייה לירושלים "אשרי איש" (במקור "עולי רגל"). הוא ראה בשנה זו את השנה הראשונה ליצירתו. אז גם שינה את שמו מגרבן לזעירא בעצת הסופר אהרון אשמן שאמר: "קטן קומה אתה, וגם צנוע ועניו, ואכן יאה לך שם משפחה זה".

בשנת 1929 צץ בתל אביב תיאטרון חדש בשם "הרטום". באחת ההצגות הייתה סצנה על העלייה התימנית לארץ וזעירא התבקש להלחין שיר בסגנון תימני למילותיו של הלל אביחנן. זה היה שיר הלל לספינה שהביאם ארצה "למולדתי הבאת אותי בים גלים וקצף, אשק תרנייך אנייתי לא אשכחך לנצח". השיר נפוץ בכל הארץ בשם: "פקד ה". שמו המקורי היה "בשערי מולדת". לאחר שנים אחדות כתב נתן אלתרמן שיר חדש ללחן של זעירא והשיר נקרא: "אל תפחדי, תמר". משה וילנסקי שינה את זנבו המקורי של הלחן והוסיף סיום שונה. שיר זה בישר את תחילתו של "הגל התימני" בפזמוני הארץ.

”אני מותפער ומתפער עד לאני מטיג את מה לאני רוצה.”

”

”

75

עני וחסר כל הסתובב זעירא ברחובות תל אביב הוא עבר מחדר לחדר, גר בעליות גג ובחדרי כביסה. גם לאחר שהתערה והתאקלם בארץ ושיריו התפרסמו לא הצליח להתבסס כלכלית. הוא לא יכול היה להרשות לעצמו לקנות פסנתר ובכל פעם שלקח הלוואה נאלץ לקחת אחת נוספת כדי לשלם את הראשונה.

פרופ' שור נחלץ לעזרתו וסידר לו עבודה במפעלי האשלג בים המלח. בקיץ הלוהט של 1930 ירד זעירא לקליה והחל לעבוד שם אך התעקש להמשיך להשתלם במוזיקה אצל פרופ' רוזובסקי אותו הכיר עוד מתקופת ה"אוהל".

זעירא שיתף פעולה עם משוררים רבים. עם כל אחד הקשר נמשך כשנתיים שלוש ורק עם אורלנד ואלתרמן הקשר היה ממושך. אורלנד היה חברו הטוב והוא הלחין למעלה משישים משיריו. הוא שיתף פעולה גם עם אלכסנדר פן למשל בשיר "על גבעות שייך אבריק" וגם ב"שיר של זייד" ועוד.

"הבו לבנים" הפך להיות לשיר ההמנון לתנופת הבנייה בארץ בראשית שנות השלושים. הוא התמסר לתיעוד מוזיקלי של האקטואליה בארץ. בזה אחר זה החל להלחין שירים המתעדים את המתרחש בארץ ועבר לשמש כדובר המוזיקלי של היישוב. העדלאידעות התל-אביביות (תן כתף), יריד המזרח (שירי הגמל המעופף), מפעל עידוד תוצרת הארץ (זמר לתוצרת הארץ), התנועה מן העיר אל הכפר (אל הכפר), חשמול הארץ (הזקן מנהריים), מאורעות 1936-1939 (חמישה, על גבעות שייך אבריק), התיישבות חומה ומגדל (חניתה, תל עמל, ככה וכך ולא אחרת), הקמת נמל תל-אביב (שיר לנמל, שיר הסווארים), מפעל יישוב הגליל (אח, בנה הגליל) והקמת היישובים בנגב (שיר לנגב).

במלחמת העולם השנייה התנדב לשרת בצבא הבריטי. הוא הלחין אז עשרות שירים ביניהם: "שיר הלגיונות" - צבא, צבא, מה טובו אוהליך - שהיה השיר העברי המפורסם והמושר ביותר בשנות המלחמה, "שיר הגדודנים", "שיר החייל" ועוד. על ההגנה והמחתרות הלחין את "שיר השורה" ואת, "שיר המגן והמרי" ובימי מלחמת העצמאות הלחין את "יודקה", שיר ל"שועלי שמשון", "שיר הכד" ועוד.

עם הקמת הנח"ל הלחין לו זעירא המנון וכן כתב כמה מנגינות לכמה מפזמוני הלהקות הצבאיות. ליישוב חבל לכיש הלחין את "זמר לכיש" של חיים חפר ואת "דרך בית גוברין" של דידי מנסי. בעשור למדינה כתב את "הורה בראשית" ובמלחמת ששת הימים הלחין את "שיר לכותל", שניהם למילותיו של אורלנד. כחודש לפני מותו, לאחר גילוי מקום קברו של אבשלום פיינברג ברצועת עזה, כתב זעירא מילים ומנגינה לשיר "תומר אבשלום", אחרון שיריו. את הלחן לא הספיק לסיים ואלמנתו פנתה לידידיה אדמון שהשלים את הלחן.

זעירא ראה עצמו תמיד כמלחין לאומי. הוא הלחין את "המנון הפועל" וגם הלחין שיר למילותיו של ז'בוטינסקי "שמאל הירדן" (שתי גדות לירדן).

בראשית שנות השלושים הלחין את שיר החנוכה, "אנו נושאים לפידים", למצעד תלמידי בית החינוך של זרם העובדים בתל אביב, שבו לימד המשורר זאב. הוא הלחין גם את השיר לט"ו בשבט "וכי תבואו אל הארץ" והלחין את הפסוק "דוד מלך ישראל חי וקיים".

את מנגינותיו הראשונות חיבר זעירא בעזרת מסרק כפי שכתב:

"מכשיר טואלטי, פשוט - מסרק
לכאורה בשביל מוזיקה - אפס, צליל ריק!
והנה אנחנו בתנאינו המיוחדים
עשינו שימוש בו לשני תפקידים:
אחד יומיומי, כלומר - טואלטי,
שני - מוזיקלי, ווקלי אסתטי!"

אחר כך עבר לשריקה. הוא היה מתופף באצבעותיו על השולחן את קצב השיר, שורק את הנעימה ורושם אותה בתווים. "שורק וכותב, שורק וכותב", העיד עמנואל הרוסי, עד שהשלים את הלחן. מאוחר יותר הביאה לו אשתו את מפתחות הגן לשם היה חומק בלילה ומנסה את שיריו על פסנתר שמוט קלידים.

בשנת 1935, לאחר שהתבסס בעבודתו בחברת החשמל, החליט לרכוש פסנתר אך כשלא עמד בתשלומים נלקח ממנו הפסנתר. בשנת 1939 עשה זעירא ניסיון נוסף לקנות פסנתר בתשלומים אך בינתיים פרצה מלחמת העולם, זעירא התקשה בתשלומים ושוב נלקח ממנו הפסנתר.

בערב מלחמת העצמאות הביא הפרופ' חיים הלפרין אל זעירא שירים להלחנה והופתע לראות כי לזעירא, גדול מלחיני ארץ ישראל - אין פסנתר. הוא פנה לאברהם לוינסון, מנהל המרכז לתרבות, וסיכם שהמרכז החקלאי וההסתדרות ישתתפו יחד בקניית הפסנתר וזעירא ישלם את חובו בסיבוב הרצאות וארגון שירה בציבור ברחבי הארץ. הפעם הוא השלים את חובו עד תומו.

על יצירתו המוזיקלית כתב המוזיקאי והמבקר מנשה רבינא:

"לזעירא מתאים תואר הכבוד טרובדור (כינאי למשורר וזמר נודד בימי הביניים). גם הוא עבר את הארץ לאורכה ולרוחבה, כמותם האזין למתרחש בדורו וכמותם מצא ניב צלילי לחוויות תקופתו".

זעירא רגז על מה שקרא "ההתיוונות של הזמר העברי". כשהתיישב לכתוב היה מפציר בבני ביתו להשתיק את הרדיו: "איני יכול לשאת את שטיפת המוח המוזיקלית הבוקעת ממנו". מצד שני, היה מודע לכך שלמנגינותיו התלווה לא פעם נופך שהסגיר את ארץ הולדתו רוסיה. "ייסורים קשים היו לי להשתחרר מהשפעת הצליל הרוסי שעליו גדלתי וחונכתי, וייתכן שלעולם לא אצליח להשתחרר ממנו לחלוטין" - התוודה פעם. הוא אמר שהוא מסוגל להלחין רק למילים בעברית. הלשון העברית לא הייתה רק שפה אלא גם צלילים. הוא הביע את המשאלה שמלחיני הארץ ישאבו השראה ממעיינות המוזיקה היהודית וישתמשו ביצירותיהם בחומרים מהמקורות המגוונים של מנגינות העדות והשבטים ממזרח וממערב, בין אם אלה ניגוני תפילה או טעמי המקרא, זמר חסידי או זמרת תימן.

לוי אשכול
ראש הממשלה
השנים 1963-1969

בעונה לעברה היינו חטא על דף התחום, העונה לעדנו לעד קדימה...

אינני יודע אם אהיה עוד חקלאות טוב, אולם דבר אחד אני יכול להבטיח - אצלי געמים ירדו כקסדם.

חזור לתוכן עניינים

את שירת הנווד - "הי ציוניוני הדרך" - כתב בשנת 1938 כשכתב סדרת שירי מולדת של אהרון אשמן. שיר זה היה האחרון בסדרה והפך מיד לשיר לכת נפוץ בטיולי בתי הספר ובתנועות הנוער בארץ.

זעירא עבר שישה התקפי לב עד שבאחרון שבהם, בקיץ 1968, הוכרע והוא בן 63 בלבד. בשיר שהלחין שבועות אחדים לפני מותו כתב:

"ימים גולשים לתהום, לילות שוקעים בתוהו,

מילות חיבה גוועות מבלי להיאמר,

הלב עוד פועם, פועם מנגינתו הוא,

עוד שיר אחד, עוד שיר אחד, רוצה הוא לומר."

על השיר

בנובמבר 1937, בעיצומה של תקופת "המאורעות", חמישה חברי קבוצת "במעלה" (הסמוכה לקרית ענבים), שעבדו בסלילת דרך בהר הרוח שליד ירושלים, נרצחו ממארב של פורעים ערבים. קיבוץ "מעלה החמישה", שהוקם לאחר הרצח, נקרא על שמם. החמישה היו: אהרון אולישבסקי, אריה מורדכוביץ', יהושע פוחובסקי, יצחק מגדל ומשה בר גיורא-באומגרטן. עיתון "דבר" פרסם את השיר "חמישה" ("חמישה יצאו מולדת לבנות") שכתב ש. שלום לזכרם. זעירא חיבר לו את הלחן, והשיר היה ללהיט באותה תקופה.

מידע על ה"חמישה" - מתוך אתר משרד הביטחון - יזכור:

[HTTP://WWW.IZKOR.GOV.IL/HALALKOROT.ASPX?ID=505279=](http://www.izkor.gov.il/halalkorot.aspx?id=505279)

מורדכוביץ אריה נולד בשנת תרע"ג (1913) בסקרובובה, חווה חקלאית ליד ברנוביץ שברוסיה הלבנה. גדל בסביבה חקלאית, נודע בחיבתו לעץ, לנהר ולמרחבי השדות וביטא רגשותיו בשירה ובנגינה. יפה וחסון היה וחביב על מכריו. בגיל שמונה-עשרה הצטרף להסתדרות "גורדוניה" ומיד יצא למושבה בגליל סלונים-נסווייז'. אחר כך הצטרף לגרעין "במעלה" ויצא להכשרה בזאקליקוב. כאן נתגלו רוחו החלוצית וכושרו להשתלב יפה בחברה. גם הרבה לתת דעתו על בעיות העם, בעיות אנושיות-כלליות, הרעיון הסוציאליסטי ותנועת הפועלים העולמית. בהכשרה בזאקליקוב נבחרה קבוצת חברים להשלמת קבוצת "השרון", ואריה היה ביניהם. הוא חזר לבית משפחתו וכעבור חצי שנה יצא לקבוצת הכשרה בזדונסקה וולה. שם חידש וגם הידק את קשריו עם קבוצת "במעלה". בשנת 1934 עלה לארץ-ישראל. תחילה הצטרף לקבוצת 'השרון', אבל בסופם של נדודים והתלבטויות הצטרף לקבוצת "במעלה", ששהתה זמנית בקריית-ענבים, ומטרתה הייתה להקים את "קרית-ענבים ב'". שם הצטרף לשורות ה"הגנה". בבוקר של יום ה' בכסלו תרצ"ח (9.11.1937) יצא עם שלושה חברים נוספים ונוטר לעבודת ייעור וסלילה באדמות הקרן הקיימת שבסביבת "הר הרוח", 5 ק"מ מקרית-ענבים. משהגיעו החמישה למקום כותרו על-ידי כנופיה ערבית מזוינת שהתקיפה אותם באש צולבת. כל החמישה נהרגו. בן 24 היה אריה בנפלו. ההרוגים הובאו למנוחות בבית העלמין של קרית-ענבים.

בעיתון "הארץ" מיום 15.11.1937 התפרסמה רשימה לזכרו. בשנת 1953 הועברו עצמות אריה וחבריו לקיבוץ "מעלה החמישה" שנקרא על שמם.

על המוזיקה

במבוא לספר "111 שירים" מצביע המבקר מנשה רבינא על שלושה יסודות מלודיים המצויים בלחניו של זעירא. "הראשון - לחלקים בשיריו הראשונים יש אופי של שירים מתקופת המהפכה הרוסית, שמאפיין אותם מקצב המצעד".

לאחר ביצוע הבכורה של השיר "חמישה יצאו לדרך" (על ידי חנה קיפניס בקונצרט בו השתתפה ב-1938) כתב מחבר השיר ש. שלום למלחין: "נימי ליבי הורעדו למנגינותיך הנאצלות", "ניגונך המקורי השיב משב רוח רענן והפעים את הלבבות, ובזאת קנית לך זכות עולם". המלחין משה וילנסקי סיפר בראיון: "בשנותי הראשונות בארץ, שאיפתי וחלומותי היו להלחין כמו זעירא" (מתוך אתר "זמרשת").

[HTTP://WWW.ZEMERESHET.CO.IL/ARTIST.ASP?ID=161](http://www.zemereshet.co.il/artist.asp?id=161)

[HTTP://MUSAF.BAC.ORG.IL/ARTICLE/%D7%A9-%D7%A9%D7%9C%D7%95%D7%9D](http://musaf.bac.org.il/article/%D7%A9-%D7%A9%D7%9C%D7%95%D7%9D)

הצעה לפעילויות

פעילויות תוכן

- קראו את מילות השיר. ספרו במילים שלכם את תוכן השיר.
- כיצד מתבטאת המנהיגות בשיר זה? (לקיחת אחריות, דבקות במטרה, דבקות במשימה, העדפת טובת הכלל על פני טובת הפרט).
- מי הם חמשת הבחורים עליהם נכתב השיר?
- מהן הפעולות אותן עשו ה"חמישה"?

פעילויות במוזיקה

האזינו לשיר "חמישה יצאו לבנות מולדת" בביצוע אפרים בירן 1957:

מנחם בגין
ראש הממשלה בין
השנים 1977-1983

...לאחר כל המלחמות בא הבלתי נמנע - העלום.

מה הכתיבה הזאת הבלתי פוסקת לג'סטות?
רבותי, מדיניות זה לא ג'סטקולציה.

[HTTP://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=W9X80QBvLLW](http://www.youtube.com/watch?v=W9X80QBvLLW)

- מי מבצע את השיר?
- מה דעתכם על סגנון הביצוע?
- מה אופיו של לחן השיר? (קצבי, סיפורי, שמח, תיאורי, עצוב, קופצני, נינוח, דרמטי ועוד).
- האם לחן השיר מתאים לתוכנו? נמקו.
- האזינו לשיר בביצוע נגה אשד וזמרי "זמרשת":

[HTTP://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=NOM9PVIFIWS](http://www.youtube.com/watch?v=NOM9PVIFIWS)

איזה משני הביצועים מתאים יותר למילות השיר? נמקו.

פָּיִינוּ אֶל הַשָּׁמַיִם הָעוֹלָה,
דִּרְכָנוּ שׁוֹב פּוֹנֵה מִזְרָחָה.
אָנוּ צוֹפִים לְקִרְאת שְׁעַה גְּדוֹלָה,